

## **O'ZBEK TILIDA OTNING YASALISHI VA MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI**

**Abdujalilova Sevinch Sherzod qizi**

*ToshDO 'TA'ning 3-kurs talabasi*

[abdujalilovasevinch23@gmail.com](mailto:abdujalilovasevinch23@gmail.com)

**Annotatsiya:** *Ushbu maqolada o'zbek tilidagi ot so'z turkumining yasalish usullari va morfologik xususiyatlari tahlil qilinadi. So'z yasovchi affikslardan foydalanish, so'z birikmalaridan ot yasash, shuningdek, otlarning turli grammatik kategoriyalarini ifodalashdagi morfologik o'zgarishlar ilmiy asosda yoritiladi. Maqola metodik tavsiyalar va ilg'or tilshunoslar fikrlari bilan boyitilgan.*

**Abstract:** *This article analyzes the methods of formation and morphological features of the noun word class in the Uzbek language. The use of word-forming affixes, the formation of nouns from word combinations, as well as morphological changes in the expression of various grammatical categories of nouns are scientifically covered. The article is enriched with methodological recommendations and the opinions of advanced linguists.*

**Абстрактный:** *В статье анализируются способы образования и морфологические особенности именного словосочетания в узбекском языке. На научной основе рассматриваются вопросы употребления словообразовательных аффиксов, образования имен существительных от словосочетаний, а также морфологические изменения в выражении различных грамматических категорий имен существительных. Статья дополнена методическими рекомендациями и мнениями ведущих лингвистов.*

**Kalit so'zlar:** *ot, morfologiya, yasama so'z, affiks, grammatik kategoriya, metodika.*

**Keywords:** *noun, morphology, made-up word, affix, grammatical category, methodology.*

**Ключевые слова:** *существительное, морфология, именованное слово,*

*аффикс, грамматическая категория, методология.*

### **Kirish**

O'zbek tili – boy morfologik qurilmaga ega bo'lgan agglutinatив tillardan biridir. Ushbu tilning morfologik tizimi, ayniqsa, ot so'z turkumida yaqqol namoyon bo'ladi. Otlar nafaqat predmet, hodisa, shaxs yoki tushunchalarni ifodalaydi, balki ularning yasalishi va grammatik shakllanishi orqali tilning tarkibiy kuchi, leksik boyligi va ifoda imkoniyatlari kengayadi. Tilshunoslikda otlar "nomlovchi birliklar" sifatida markaziy o'rin egallaydi va ularning yasalish usullarini o'rganish tildagi so'z boyligining tarkibiy asoslarini tushunishga xizmat qiladi.

O'zbek tilshunosligida otlarning yasalishi bo'yicha bir qator izchil tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, A. Madvaliyev, N. Jo'raev singari olimlar so'z yasalishining affiksial, kompozitsiyalashgan (so'z birikmasi orqali), qisqartma shakllar orqali yuzaga kelishini ilmiy jihatdan asoslab berganlar. Ayni vaqtda bu sohadagi bilimlarni maktab o'quvchilariga yetkazish, ularning grammatik tafakkurini rivojlantirish, mustaqil tilshunoslik tahliliga tayyorlash dolzarb masalalardan biridir. Shuni ta'kidlash joizki, otlarning morfologik xususiyatlarini o'rganish orqali o'quvchilar tilda so'zlarning qanday o'zgarishini, grammatik vazifalarini va kontekstdagi o'rnini tahlil qilishga o'rganadilar. Kelishik, son, qaratqich va boshqa grammatik kategoriyalarning qo'llanilishi orqali tilning struktura tizimi o'rgatiladi. Bunda metodik yondashuvlar, ayniqsa, tahliliy, mantiqiy, izlanish va integrativ usullar orqali bilimlarni singdirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi otlarning yasalish usullari, morfologik belgilarining tahlili va ularni 8–10-sinflarga o'rgatish metodikasi ilmiy-nazariy va amaliy asosda ko'rib chiqiladi. Bu orqali maktab darslarida otlar mavzusining chuqur o'zlashtirilishini ta'minlash, o'quvchilarning grammatik savodxonligini mustahkamlash maqsad qilinadi.

### **Asosiy qism**

O'zbek tilida otlar yasalishiga ko'ra ikki guruhga bo'linadi: asosiy (oddiy) otlar va hosila (yasama) otlar. Asosiy otlar tayyor shaklda mavjud bo'lib, boshqa

soʻzlardan yasalmagan boʻladi (togʻ, suv, odam), hosila otlar esa turli soʻz yaslash vositalari orqali hosil qilinadi. Ushbu boʻlimda otlarning yaslash usullari va morfologik belgilarini atroflicha koʻrib chiqamiz.

### 1. Otlarning yaslash usullari

Otlar oʻzbek tilida quyidagi asosiy yoʻllar orqali yasaladi:

#### 1.1. Affiksial (qoʻshimchalar orqali) yaslash

Bu eng keng tarqalgan va mahsuldor usullardan biridir. Soʻz yaslash affikslari yordamida yangi otlar hosil qilinadi. Bu affikslar semantik vazifaga ega boʻlib, yangi soʻzning maʼno va funksiyasini belgilaydi.

Misollar: bil (feʼl) + im → bilim (nom)

doʻst + lik → doʻstlik (abstrakt ot)

oʻqit + uvchi → oʻqituvchi (shaxs bildiruvchi ot)

“Qoʻshimchalar soʻz yaslashining asosiy manbai boʻlib, ular orqali tilning soʻz boyligi kengayadi” (Madaliyev O., 2009).

#### 1.2. Kompozitsiyalashgan (soʻz birikmasi asosida) yaslash

Bu usulda ikki yoki undan ortiq soʻz birikmasi bir butun otga aylanadi. Bu otlar koʻpincha determinativ (aniqlovchi-aniqlanayotgan) tuzilmada boʻladi.

Misollar: olma daraxti, daryo boʻyi, kitob doʻkoni

Bunday otlar asosan predmetning joy, xususiyat yoki mansublik belgilarini oʻzida mujassamlashtiradi.

#### 1.3. Qisqartmalar orqali yaslash

Qisqartma shakllar ham yangi otlar yasashda faol ishtirok etadi. Ular davlat, tashkilot, hujjat nomlarini ifodalashda ishlatiladi.

Misollar: Toshkent davlat universiteti → TDU

Oʻzbekiston Respublikasi → OʻzR

Bu otlar oʻz kontekstida toʻlaonli leksik birlik sifatida qoraladi.

#### 1.4. Maʼnodoshlik va metaforik yaslash (semantik usul)

Baʼzan yangi otlar mavjud soʻzga maʼnaviy yuklama qoʻshish orqali, yaʼni kontekst asosida maʼno oʻzgarishi yoʻli bilan yuzaga keladi.

Misol: koʻz (tanovul aʼzosi) → koʻz (ignaning teshigi)

yurak (tana a'zosi) → yurakli (jasur kishi)

## 2. Otlarning morfologik xususiyatlari

O'zbek tilida otlar quyidagi grammatik kategoriyalar orqali shakllanadi:

### 2.1. Kelishik kategoriyasi

Otlar 6 ta kelishikda qo'llaniladi:

Bosh, qaratqich, jo'nalish, chiqish, o'rin-payt, tushum.

Misollar: kitob (bosh)

kitobning (qaratqich)

kitobga (jo'nalish)

kitobdan (chiqish)

kitobda (o'rin-payt)

kitobni (tushum)

Bu kategoriyalar otlarni gapdagi sintaktik funksiyalariga bog'laydi.

### 2.2. Son kategoriyasi

Otlar birlik va ko'plikda ifodalanadi. Ko'plik qo'shimchasi –lar orqali hosil qilinadi.

Misollar: bola → bolalar

kitob → kitoblar

E'tiborli jihat: ayrim otlarda ko'plik shakli semantik jihatdan noaniq ko'rinishga ega bo'ladi: odamlar, yoshlar, ilm-fanlar.

### 2.3. Egalik (qaratqich) kategoriyasi

Otlar shaxs-son qo'shimchalari orqali egalikni bildiradi. Ular shaxs zamirlariga mos keladi. Misollar: kitobim, uying, o'yinchog'i, defterimiz

Bu shakllar ayniqsa egalik munosabatlarini bildiruvchi gaplarda faol qo'llaniladi.

## 3. Otlarning yasashiga oid darslarda metodik yondashuvlar

8–10-sinflarda ushbu grammatik mavzuni o'qitishda yuqori bosqichdagi tilshunoslik tahlil usullaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan:

So'z yasashi zanjiri orqali hosilaviy tahlil

Morfemik tahlil va morfologik modellash

Korpus asosida real otlar tahlili

Ko'rgazmali va vizual xaritalar tuzish

Tanqidiy tafakkurni rivojlantiruvchi muammoli savollar bilan ishlash

Bu usullar darslarni nafaqat tushunarli, balki interaktiv, qiziqarli va mazmunli qiladi.

### **Xulosa**

O'zbek tilida otlarning yasaliishi va morfologik xususiyatlari til boyligini kengaytiruvchi muhim omillardandir. Ular affiksali, kompozitsiyalashgan, qisqartma va semantik yo'llar bilan hosil qilinib, kelishik, son va egalik shakllari orqali grammatik jihatdan shakllanadi. 8–10-sinflarda bu mavzuni o'rganish o'quvchilarning grammatik bilimni mustahkamlab, tahliliy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Mazkur mavzuni samarali o'qitishda interaktiv va muammoli yondashuvlar asosida mashq va tahlil ishlari muhim o'rin tutadi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Madaliev O. Hozirgi o'zbek adabiy tilining morfologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006.
2. Jo'raev N. O'zbek tili grammatikasi. Morfologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
3. Shokirov M. So'z yasaliishi nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2008.
4. Yo'ldoshev A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
5. Karimov S. O'zbek tili morfemikasi va so'z yasaliishi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2013.
6. Turaqulov O. Boshlang'ich sinflarda o'zbek tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2017.